

סוגיה א: צרות של ציבור שמתענים ומתריעין עליהן (1): גשמים

רקע

הרמב"ם [הל' תעניות פ"ב ה"א] מונה שתיים עשרה צרות של הציבור שמתענים ומתריעין עליהם: על הצרת שונאי ישראל לישראל, ועל החרב, ועל הדבר, ועל חיה רעה, ועל הארבה, ועל החסיל, ועל השדפון, ועל הירקון, ועל המפולת, ועל החלאים, ועל המזונות, ועל המטר. נעסוק בדברים אלו אחד לאחד, על פי סדר הגמ'.

מקורות

- א. יט-כ: "גמ' סדר תעניות האלו האמור ברביעה ראשונה... ספר תורה תפילין ומזוזות"
- ב. רי"ף ז-ח: "באלפס, 'סדר תעניות האלו... ר"ע אומר מתריעות ולא מתענות"
- רי"ן ד"ה והאי, דוקא, ירדו, מתריעין, מתני' וכן עיר
- ריטב"א ד"ה ועל הבורות שיחין ומעורות
- רמב"ם הל' תעניות פ"ב הל' טו-יח
- ג. שו"ע סי' תקעה סע' ח ומשנה ברורה [בעיקר: סקכ"ב]

ריטב"א ד"ה ועל הבורות שיחין ומעורות

ועל הבורות שיחין ומעורות בפרוס החג. פי' הרמב"ם ז"ל וגם רש"י ז"ל ומפרשים אחרים דהיינו סוכות, וזה תימה גדול שהרי צורך שלהם בימות החמה והיאך לא התריעו עליהן כשהיו צריכים להן ויתריעו עליהן עכשיו שבאים הגשמים ויתמלאו, והלא אין ראייה לגזירה מן השמים בגשמים אלא כשלא ירדו בימות הגשמים דאילו בימות החמה סימן קללה הם שנאמר הלא קציר חטים היום, ובירושלמי (ה"ב) אמרו בפירוש בפרוס העצרת וזו עולה יפה, ואשכחן במסכת ר"ה (ו' א') דתניא ואכלנו ולדה שלמים בחג, ופירשה רב אשי דהיינו עצרת, ואע"ג דהתם דחי לה רב זביד דאית ליה אוקימתא אחריתי, הכא מודה לאוקומה כרב אשי, אלא היכי דאיכא לאוקומה בחג הסכות קאמר איהו דלא מוקמי לה בעצרת דכל היכא דתני פסח [תני] עצרת (תני) מן הסתם ועל הרוב.

ולפי שיטת המפרשים ז"ל יש לדחוק ולומר כי בודאי הצורך שלהם היה יותר גדול בימות החמה, אבל לפי שאינו זמן גשמים לא התריעו עליו שאין מתריעים על מעשה נסים וכשהגיע זמן הגשמים התחילו להתריע כמו שכבר הגיע להם הצרה מקודם לכן, אבל על צרה שלא הגיעה עדיין כגון הגשם הצריך לתבואות הא ודאי אין מתענים (על) [עד] רביעה אפילה, וכיוצא בזה אמרו בירושלמי לפי שיטתם בפרוס העצרת מעתה אפילו יותר מכן, כלומר למה לא יתריעו גם כן אף אחרי כן שצריכין לגשם יותר, והשיב רבי מעשה נסים הם ואין מתריעין על מעשה נסים ע"כ.

הסבר הסוגיה

"צמחים ששנו מתריעין עליהן מיד וכן שפסקו גשמים בין גשם לגשם ארבעים יום מתריעין עליהן מפני שהיא מכת בצורת ירדו לצמחין אבל לא ירדו לאילן לאילן ולא לצמחין לזה ולזה אבל לא לבורות לשיחין ולמערות מתריעין עליהן מיד וכן עיר שלא ירדו עליה גשמים".

- המשנה מביאה ארבעה מקרים של חוסר גשמים שמתענים ומתריעין עליהם מיד:
- א. צמחים שנשתנו והתחילו להתייבש [פירוש זה על פי הרמב"ם (פ"ב הט"ז). רש"י (יח: ד"ה אבל צמחים ששנו) מפרש: "כגון תחת חטה יצא חוח תחת שעורה באשה". מהסדר במשנה משמע כפירוש הרמב"ם, שהמשנה מביאה דין זה בדוגמאות של חוסר גשם].
 - ב. פסקו גשמים במשך ארבעים יום.
 - ג. חסרון גשמים לצמחים או לאילנות או לבורות המים.
 - ד. עיר אחת שלא ירדו עליה גשמים ועל ערים הסמוכות לה ירדו.

שני עקרונות עומדים בבסיס החיוב להתענות ולהתריע מיד במקרים אלו:

- א. מידיות הסכנה.
 - ב. הצרה ברת חלוף. מתענים רק על צרה שיכולה לעבור, ואין "מתריעים על מעשה נסים" [ריטב"א יט: ד"ה ועל הבורות].
- אי ירדת גשמים אינה מהווה סכנה מידית, שהרי יש מים לשתייה, והצמחים יכולים לחכות לגשם שירד בעתיד, אבל צמחים שהשתנו והתחילו להתייבש, וכן כשפסקו גשמים ארבעים יום, הצמחים עומדים לפני הפסד גמור, ולכן מתענים ומתריעין עליהם מיד, אם הצמחים התייבשו אין להם תקנה, ואין מתענים עליהם.

המשנה מחדשת שאם יורדים גשמים בשפע, אבל הגשמים אינם יעילים לצמחים או לאילנות או לבורות המים מתענים ומתריעין.

הגמ' [יט:] מביאה ברייתא המבארת שעל חוסר מים לאילנות מתענים ומתריעין בפרוס הפסח, שאז האילנות מלבלבים, וחוסר מים עלול לחסל את הפירות. על חוסר מים בבורות מתענים ומתריעין בפרוס החג, מסביר הרמב"ם [הל' תעניות פ"ב הי"ז] בפרוס חג סוכות [שהרי בלשון חכמים "חג" סתם הוא חג סוכות]. הריטב"א [ד"ה ועל הבורות] מקשה מדוע להתענות אחר הקיץ, ולא בתחילתו? לפיכך הוא מפרש על פי הירושלמי, שכוונת הברייתא לחג שבועות. הריטב"א מפרש את שיטת הרמב"ם שאין מתענים על מעשה נסים, ולכן אין להתענות על גשמים בקיץ, אלא רק בפרוס החג, שהוא זמן הראוי לירידת גשמים [הר"ן ו: באלפס ד"ה מתריעין] מפרש שמתענים בפרוס חג סוכות כיוון שזה הזמן שהמים הכנוסים בבורות מתמעטים [הרבה].

הברייתא מוסיפה שאם אין להם מים לשותות מתענים בכל עת אפילו בימות החמה [כן משמע מהברייתא ומפורש ברמב"ם פ"ב הי"ז]. נראה לפרש שכיוון שעומדים בפני סכנה קיומית

מתענים אפילו שבדרך הטבע גשמים לא יורדים בקיץ, ולמרות שאין מתענים על מעשה ניסים.

המקרה האחרון המובא במשנה הוא "עיר שלא ירדו עליה גשמים". מסביר הר"ן נח. באלפס ד"ה מתני' שלמרות שבמקרה שלא ירדו גשמים כלל אין מתריעין מיד אלא רק בשבע תעניות אחרונות, כאן שהמציאות מוכיחה שחסרון הגשמים אינו כמנהגו של עולם אלא בגזרתו של הקב"ה, מתענים ומתריעין מיד. הרמב"ם אינו מביא מקרה זה, כנראה שהוא חולק על הר"ן, ולדעתו אם יש עיר אחת בלבד שלא ירדו עליה גשמים כלל, היא מתריעה בשבע תעניות אחרונות בלבד. הרמב"ם מפרש ש"עיר שלא ירדו עליה גשמים" אינו מהוה מקרה נוסף, אלא פתיחה למחלוקת רבי עקיבא וחכמים האם סביבותיה מתענות ולא מתריעות או מתריעות ולא מתענות.

סיכום

מתענים ומתריעין מיד, כשיש סכנה מידית, והסכנה ברת חלוף בדרך הטבע. כשהסכנה קיומית מתענים ומתריעין אפילו שבדרך הטבע הסכנה אינה בת חלוף, ולכן כשאין מים לשתיה מתענים אפילו בימות החמה. כשמורגש שהצרה נובעת מיד ה' ולא כדרך הטבע מתענים ומתריעין מיד אפילו כשהסכנה אינה מידית נכך סובר הר"ן, וכנראה שהרמב"ם חולק על כך.

הלכה

השו"ע [סי' תקעה סע' ח] פוסק שמתענים וזועקין מיד, כשהצמחים התחילו להתייבש, או כשפסקו הגשמים במשך ארבעים יום, או כשהגיע זמן פסח ולא ירדו גשמים לאילנות, או כשהגיע חג סוכות ולא ירדו גשמים למלא את בורות המים. המגן אברהם [סק"ח, מובא במשנה ברורה סק"ב] מדייק מלשון השו"ע שבכל המקרים הללו זועקים בפה ואין מריעין בחצוצרות.